

TÜRK EDEBİYATINDA ŞERH EDİLEN METİNLER ARASINDA MESNEVİ-İ ŞERİF'İN YERİ

CAN CEYLÂN*

ÖZET

Türk edebiyatı yazılı kaynaklarının incelenmesinde en yaygın metodlardan biri olan şerh, çoğunlukla dinî ve tasavvufî metinlerin incelenmesinde kullanılmıştır. Şerh metodunun uygulandığı metin türleri arasında da mesneviler ilk sırada yer almaktadır. Şâirlere metin uzunluğu bakımından bir kısıtlama getirmemesi, mesnevi türünde çok eser verilmesine sebep olmuştur. Elbette mesnevi bir edebî tür olsa da, “mesnevi” denilince akla Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevi-i Şerif* i gelmektedir. Bunun sebebi, bu eserin en çok şerh edilen ve dolayısıyla okunan mesnevi olmasıdır. Mevlânâ, bu eserinde, hikâyeci anlatım tarzını da kullanmış ve vermek istediğini mânevî mesajları sembolik karakterler aracılığıyla hikâye şeklinde anlatmıştır. *Mesnevi-i Şerif* in ilk beyitinde geçen “hikâyet” kelimesi de bunun bir işâretidir. Mevlânâ, bu eserindeki çoğu anonim olan hikâyeleri, beslendiği geniş bir altyapıdan alıp kendi diliyle, derin anlamlar çıkartılacak şekilde anlatmıştır. Farklı coğrafyalarda okunan bir eser olan *Mesnevi-i Şerif* deki bu derin anlamlar anlaşılabilsin diye, yüzyıllar boyunca genellikle Mevlevî tarikatına mensup mesnevîhanlar tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerin bâzıları *Mesnevi-i Şerif* in tamamına, bâzıları ilk cildine, bâzıları ilk onsekiz beytine, bâzıları da belli bölümlerine yapmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Şerh, mesnevi, *Mesnevi-i Şerif*, mesnevihan, hikayeci anlatım

ABSTRACT

Commentary, as one of the most common method used in textual analysis, has been applied mostly on religious and mystical texts. Mesnevis are at the top among the types of texts on which commentary method is applied. This is because it does not limit the poets in the sense of the length of the text. Although “mesnevi” is a type of text in the literature, when the word “mesnevi” is used, *Mesnevi-i Şerif* of Mevlânâ Celâleddin Rûmî is remembered. Mevlânâ, in his *Mesnevi-i Şerif*, has used story telling as a narrative style and has given the messages he wanted to express through the symbolic characters in these stories. This is apparent from the word “hikâyet” in the first couplets of *Mesnevi-i Şerif*. Mevlânâ has used his rich intellectual background to tell the stories which are most anonymous. He has placed spiritually deep meanings into these stories using his own narrative style. So for these deep meanings to be comprehended by people in various places, *Mesnevi-i Şerif* has been commented by the mesnevîhans who were mostly connected to Mevlevî lodge. *Mesnevi-i Şerif* has sometimes been fully commented, sometimes partially, sometimes only first volume or only first eighteen couplets.

Key Words: Commentary, mesnevi, *Mesnevi-i Şerif*, mesnevihan, narrative

* İstanbul Ticaret Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, E-posta: canceylan73@gmail.com

Türk edebiyatında şerh edilen eserlere bakıldığında, dinî ve tasavvufî konuların incelendiği metinlerin ve mutasavvıf şâirlerin öne çıktığı görülmektedir. En çok şerh edilen eserlerin başında, kırk hadis mecmuaları, duâ mecmuaları, Hilye-i Nebî mecmuaları, Esmâ-yı Hüsnâ risâleleri, *Fusûsü'l-Hikem*, *Mesnevî*, *Bostan*, *Gülistan*, *Baharistan* gibi eserler gelmektedir. En çok şerh edilen şâirlerin önde gelenleri ise, Hz. Mevlânâ, Hâfız, Urfî ve İbn Fâriz'dir.¹ İslâmî Türk edebiyatının başlangıç eseri kabul edilen *Kutadgu Bilig*'den itibaren din ve tasavvuf, bu edebiyatın temel konusu olmuştur. İslâmî Türk edebiyatının doğuş ve gelişme dönemlerinde, özellikle Moğol istilâları olmak üzere sosyal hayatta yaşanan sıkıntılara karşı, Ahmet Yesevî'nin dervişlerinin, Hacı Bektaş, Hz. Mevlânâ ve Yûnus Emre gibi mutasavvıfların eserleri bu sıkıntılardan bunalan halkın sığınacağı mânevî zeminler oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak da tasavvufî bir mesaj ve nasihat içermeyen bir şiirin şiir sayılmadığı² bu dönemde yazılan eserler, daha sonra şerh uygulamasının en çok görüldüğü eserler olmuştur.

Bu dönemin eserlerine değinirken, bu eserlerin dilleri hakkında birkaç açıklama yapmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz. Hacı Bektaş ve Yûnus Emre gibi mutasavvıflar eserlerini Türkçe verirken, Hz. Mevlânâ eserlerini Farsça yazmıştır. Bunun sebebi, Selçuklu sarayında resmî dil olarak Farsça'nın kullanılması ve Hz. Mevlânâ'nın Selçuklu'nun başkenti olan Konya'da bulunuyor olmasıdır.³ Dönemin telif eserleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, Anadolu Selçukluları zamanında 230 küsur eser yazıldığı tespit edilmiştir. Bunların 145'i Farsça, 68'i Arapça, 15'i Türkçe, birkaçı da Süryânice ve Ermenice'dir.⁴ Ayrıca, aynı dönemde Latince, Avrupa'da eğitim dili iken, Farsça da Anadolu topraklarında eğitim ve bilim dili olarak kullanılıyordu. Mevlânâ'nın Türkçe yerine Farsça'yı tercih etmesinin kişisel sebebi ise, Hz. Mevlânâ'nın bir Doğu Türkçe lehçesi olan Hakânî lehçesini bilmesi, fakat Anadolu'da Oğuz lehçesinin kullanılıyor olmasıdır.⁵ Hilmi Ziya Ülken de, Hz. Mevlânâ'nın Farsça yazmasının İranlı olmasıyla ilgili olmadığını belirterek, Batı'da Descartes, Bacon ve Hobbes'in XVII. yüzyılda bile Latince yazdıklarını örnek vererek, bunun o döneme has bir uygulama olduğunu belirtir.⁶

Mesnevî'nin halkın kullandığı dilden başka bir dille yazılmasına rağmen, bu kadar tanınır ve ilgi görür hâle gelmesindeki en önemli etkenin, çevirilerinde kullanılan şerh metodunun olduğunu söyleyebiliriz. Merkezinde *Mesnevî* bulunan bir eğitim sürecinde, *Mesnevî* okuyanlar, şerhte kullanılan diğer kaynaklar vâsıtasıyla esaslı bir dinî ve tasavvufî birikim elde etme şansını bulmaktaydılar.

¹ Ceylan, 2007, s. 7.

² Yekbaş, 2008, s. 194.

³ Güleç, 2008, s. 63.

⁴ Kartal, 2008, s. 99.

⁵ Keklik, 1994, s. 205.

⁶ Güleç, 2008, s. 63.

Şerh Edilen Metin Türler İçinde Mesnevilerin Yeri ve Edebî Tür Olarak Mesnevilerin Doğuşu

Yukarıda da belirtildiği gibi, kaynağı tefsir ilmine dayanan şerh faaliyetinde, Hadis kitaplarından değişik tarikatlarda kullanılan dua risâlelerine kadar, gerek şiir gerekse düz yazı olsun, birçok eser şerh edilmiştir. Ancak, edebî bir tür olan mesnevi formunda yazılmış eserlerin şerh edilen eserlerin büyük bir bölümünü oluşturduğu söylenebilir.

Bir anlamda “manzum romanlar”⁷ olarak nitelendirilen mesnevîler, dinî ve tasavvufî öğüt verici hikâyeler başta olmak üzere savaş, aşk, târîhî olayları anlatan uzun şiirlerdir. Mesnevi, X. yüzyılda İran edebiyatında ortaya çıkmış olan bir edebî tür olmasına rağmen, ‘mesnevi’ kelimesi Arapça’da “ikişer ikişer” demek olan “mesnen” kelimesinden türemiştir. Ancak, ‘mesnevi’ kelimesi Arapça’da kullanılmamış, bu edebî türe Arapça’da “muzdevice” denmiştir.⁸ Kelimenin kök olarak anlamından da anlaşılacağı gibi mesnevîler, kendi aralarında kâfiyeli beyitlerden oluşan ve aruz ölçüsüyle yazılan şiirlerdir. Mesnevi türünün Türk edebiyatındaki ilk örneğinin Yusuf Has Hacib’in XI. yüzyılda kaleme aldığı yaklaşık 7000 beyitlik *Kutadgu Bilig* adlı eseri olduğuna dikkat çeken Abdurrahman Güzel, her beytin kendi aralarında kâfiyeli olmasının yazma kolaylığı sağladığı ve eserin uzunluğu konusunda şâire bir özgürlük verdiğini belirtmektedir.⁹ Güzel, mesnevilerin içeriği ve konuları hakkında şunları söylemektedir:

“Mesnevi, tenkit, münacat, na’t, mirâciye bölümlerinden oluşur. Mesnevileri aşk mesnevileri, dinî-tasavvufî mesneviler, ahlâkî ve öğretici mesneviler, ‘gazâvatnâme’ olarak bilinen savaş ve kahramanlık konusunu işleyen mesneviler, bir şehrin güzelliğini anlatan ve ‘şehrengiz’ olarak bilinen mesneviler ve mizâhî mesneviler olarak ayırmak mümkündür”.¹⁰

Mesnevi, aa, bb, cc, dd şeklinde kendi arasında kâfiyeli beyitlerden meydana gelen bir nazım şeklidir. Beyit sayısı bakımından hiçbir kısıtlayıcı kuralı olmaması, anlatılan konunun ayrıntılarıyla ele alınmasına imkân verir.¹¹ Bu sebepten dolayı, beyit sayısı on binleri aşan mesneviler yazılmıştır. Bu yüzden, mesneviler için Abdurrahman Güzel’in “manzum romanlar”¹² demesi yerinde bir benzetmedir.

Şeyh Gâlip’in *Hüsn ü Aşk*, Fuzûlî’nin *Leylâ ve Mecnûn*, Gülşehri’nin *Mantuku’t Tayr* gibi ölümsüz eserleri kaleme alırken kullandıkları mesnevi türünün yapısı ile ilgili olarak Ahmet Atilla Şentürk şunları söylemektedir:

⁷ Güzel, 2006, s. 580.

⁸ Şentürk, 2009, s. 1.

⁹ Güzel, 2006, s. 140.

¹⁰ Güzel, 2006, s. 140.

¹¹ Mermer, 2007, s. 108.

¹² Güzel, 2006, s. 580.

“Mesnevilerde konu öncelikle “besmele” veya Allah’ın adını çağrıştıracak bir girişle başlar. Ardından Allah’a “hamd” ve övgü ve çoğu zaman Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Dört Halife övgüsüyle devam eder. Daha sonra, “Sebeb-i nazm-ı kitâb” başlığı altında, eserin hangi sebeple kaleme alındığı hakkında bilgi verilir. Bu kısımda şâir çoğu zaman gördüğü bir rüyâ sonucunda böyle bir işe giriştiğini yahut arkadaşlarının ısrarı ile yazmak zorunda kaldığını ifade eder. Eğer eser hükümdar, devlet büyüğü vb. bir şahıs adına kaleme alınmışsa onun övgüsüne yer verilmesi de yaygın bir âdettir”.¹³

Hemen belirtmekte yarar var ki, burada belirtilen “besmele”, Hz. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde bulunmamaktadır. İlerleyen sayfalarda ayrıntılarıyla ele alınacağı gibi, Hz. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sine “besmele”siz başlaması, *Mesnevî* hakkında yapılan yorumlarda önemli bir konu olarak yer almaktadır. Ayrıca, eserin yazılma sebebinin anlatıldığı “sebeb-i nazm-ı kitab” başlığı, *Mesnevî*’nin bütün şerhlerinde “sebeb-i şerh” olarak yerini almıştır.

İlk örnekleri İnan edebiyatında görülen mesnevilerin ilk örneğinin, adından Belh şehriden geldiği anlaşılan Ebû Şekûr Belhî¹⁴ tarafından yazılmasıyla, Belh doğumlu Hz. Mevlânâ’nın *Mesnevî* adlı eserinin bu türün en bilinen eseri olmasının güzel bir rastlantıdır.

Yazılı edebiyat açısından Farsça kadar zengin olmayan Türkçe’nin bu açığını kapatmak için, Farsça’da edebî türler alınmıştır. Bu türlerin en başında gelen mesnevi formu kullanılarak, Türkçe’de telif eserler verilmiştir. Aruz vezni kullanılarak yazılan mesneviyi Türkçe’ye uygularken, Türkçe kelimelerin aruz veznine uygun olmaması sebebiyle, Farsça ve Arapça’dan Türkçe’ye kelimeler girmiş ve Türkçe hem edebî form açısından hem de kelime hazinesi açısından zenginleşmeye başlamıştır.

Türk edebiyatında ilk örneklerinin XV. yüzyılda görülmeye başlandığı mesnevi türü, Fars edebiyatında XI. yüzyılda ortaya çıkışından sonra Hz. Mevlânâ’nın dönemine gelene kadar edebî tür olarak bir hayli gelişme kaydetmiştir. Bu dönemde dinî ve tasavvufî eserlerin tamamına yakını mesnevi türünde kaleme alınmıştır. Hz. Mevlânâ’nın üzerinde büyük etkileri olan Senâî’nin (ö.1180) *Haikati’l Hakika* ve Feridüddin Attar’ın (ö.1193) *Mantuku’t Tayr* adlı eserleri¹⁵ mesnevi formunun tasavvufî konulardaki ilk ve en bilinen örnekleri arasındadır.

Şiirin okurken ve dinlerken yarattığı etki ve Kur’ân-ı Kerim’in en mükemmel şiir olarak görülmesi, mesnevi türünü öne çıkarmış, anlatımların şiir ile mesnevi formunda yapılmasına sebep olmuştur.¹⁶ Rifat Okudan’ın şiirin bu özelliğini şöyle ele almaktadır:

¹³ Şentürk, 2009, s. 1.

¹⁴ Şentürk, 2009, s. 2.

¹⁵ Demirel, 2005, s. 595.

¹⁶ Okudan, 2005, s. 631.

“Şiir, kelimelerin farklı anlamlarda kullanılmasına imkân vererek, tek metinde farklı seviyedeki insanlara hitap etmektedir. Her seviyedeki insan, kendince anlar. Şiirin bu özelliği Dante tarafından da vurgulanmış ve bir kelimenin lügavi, siyasî-sosyal, felsefî ve ezoterik anlamı olduğunu söylemiştir. Tefsir geleneğinin de etkisiyle, bâzı metinler farklı kişiler tarafından açıklanmış, yabancı dilde ise tercüme ve şerh edilmiştir”.¹⁷

Mesnevî gibi mânevî anlamlar içeren metinler, özellikle hedef dilde çok yönlü okunmadığı takdirde vermek istediği mesaj anlaşılmamakta, basit hikâyeler anlattığına dâir yanlış sonuçlar çıkartılmaktadır.¹⁸ Bunun önüne geçmek için yapılan şerhlerde, geniş bir altyapı ve bilgi birikiminin yanı sıra, kaynak dildeki hâkimiyet ile yapılan esaslı bir çeviri söz konusudur. Şârihler, kaynak dildeki incelikleri dikkate alarak yaptıkları çeviride, çok yönlü okuma ile derin mânâları gün yüzüne çıkarmaktadırlar.

Konularına Göre Mesneviler ve Mesnevinin Kullanılma Sebepleri

Yukarıda Abdurrahman Güzel’in kısa tasnifiyle belirtilen mesnevi türleri, genel olarak anlattıkları konulara göre ayrılmaktadır. Ancak hemen şunu da belirtmekte yarar var ki, temelde eğitim amacı taşıyan mesnevilerde, İsmail Güleç’in belirttiği gibi “hangi konunun anlatıldığından çok, anlatılan şeyden nasıl bir ders çıkartılacağı” önemlidir.¹⁹ Ancak, mesnevilere bu açıdan bakmanın, her bir mesnevinin ayrı ayrı incelenmesi gibi bir sonuç doğuracağını belirten Muhsin Macit, mesneviler için en verimli tasnifin konularına göre yapılan tasnif olduğunu söylemektedir. Muhsin Macit, Abdurrahman Güzel’in belirttiği mesnevi konularına benzer başlıklar kullanarak, mesnevileri konularına göre şu beş başlık altında toplanmaktadır:

- 1- Temsilî (alegorik)
- 2- Realist-Yerli
- 3- Eğitici (dinî-tasavvufî, ilmî, ansiklopedik)
- 4- Âşıkâne
- 5- Târihî²⁰

Mesnevî türünde kullanılan hikâyeci anlatım, mesnevilerin eğitim amacıyla örtüşmektedir. Hikâye anlatma, sözlü kültürün aktarımında olduğu kadar tasavvufî eğitimde çok kullanılan bir yöntemdir. Mutasavvıflar, bu yönetime referans olarak Kur’ân-ı Kerîm’deki Hud Sûresi’nin 120. âyetini alırlar.²¹ Âyetin Türkçe meâli şöyledir: “*Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz. Bunda da sana hak ve inananlar için bir öğüt ve ibret gelmiştir.*”

¹⁷ Okudan, 2005, s. 631-632.

¹⁸ Ceylan, 2007, s. 437.

¹⁹ Güleç, 2008, s. 32.

²⁰ Macit, 2007, s. 57-69.

²¹ Güleç, 2008, s. 33.

Hikâyeci anlatımda ihtiyaç duyulan ayrıntılar, mesnevi formunun yapısındaki sınırlama olmama özelliği ile örtüştüğü için, hemen bütün konular mesnevi formu kullanılarak anlatılmıştır. Bunun yanında, hemen her devirde, dinleyici kitlenin hikâye dinlemekten hoşlandığı, bu tür anlatımlarda daha uzun konsantrasyon gösterdiği de düşünüldüğünde, mesnevi formunun yerinde bir seçim olduğunu görülmektedir. Hz. Mevlânâ, hikâyelerin dinleyici üzerinde gücünü vurgularken, hikâyeler için “mânâ tohumunu gizleyen çiçekler”²² benzetmesini yapmıştır.

Şerh Edilen Mesneviler Arasında *Mesnevî*'nin Yeri ve Özellikleri

Şerh edilen mesneviler konusunda ilk olarak, şerh edilen mesnevilerin kaynak diline değinmek yerinde olacaktır. Şerh uygulamasının bir çeviri faaliyeti olarak kullanıldığı şerhler, kaynak dili, şerh dilinden yâni hedef dilinden farklı olan eserlerdir. Türkçe eserlere yapılan şerhleri, çeviri faaliyetinin ağırlık kazanmadığı çalışmalar olmaları sebebiyle bir kenara bırakırsak, karşımıza çalışmamızın odak noktası olan Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eseri çıkmaktadır. Altı ciltten oluşan bu eser, henüz son cildi tamamlanmadan tanınmaya başlamıştır. Ancak şerh faaliyetinin telif eser şeklinde ne zaman başladığına dâir net bir bilgi bulunmadığı için, elimizde net bilgisi olan *Mesnevî* şerhleri Osmanlı döneminde yapılanlar şerhlerdir. Mevlevîlik, dört tânesi İstanbul'da olmak üzere, Belgrad'tan Atina'ya, İzmir'den Diyarbakır'a, Tebriz'den Kudüs'e ve Kahire'ye kadar hemen tüm Osmanlı coğrafyasına yayılan, sayıları yüzü aşkın mevlevihâne²³ ile en yaygın tarikattır. Bu yaygınlık *Mesnevî*'nin bu coğrafyalarda anlaşılması için şerh edilmesi sonucunu da doğurmuştur. Mevlevîliğin bu kadar yaygın bir tarikat olmasının sebebi, Hz. Mevlânâ'nın hayatta olduğu döneme dayanmaktadır. Hz. Mevlânâ'nın Konya'da Selçuklu devlet adamlarıyla yakın ilişkide olması sebebiyle, Mevlevîlik, devlet tarafından destek görmeye başlamış ve bu destek, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Birçok pâdişah, Mevlevîliğe intisap etmiş, birçok pâdişah da Mevlevî şeyhlerinin elinden kılıç kuşanarak tahta çıkmıştır.²⁴ Hz. Mevlânâ'nın birleştirici ve hoşgörülü dünya görüşünü, fethettiği topraklarda mânevî bir silah olarak kullanan Osmanlı Devleti, Mevlevîliğe maddî ve mânevî yakınlık ve destek göstermiştir.²⁵ Bu desteğin de etkisiyle *Mesnevî* üç kıtaya yayılan Osmanlı coğrafyasındaki okunur olmuş ve anlaşılması için şerh edilmiştir. Bu uygulamanın sonucu olarak *Mesnevî*, en çok şerh edilen eserlerin başında yer almıştır.

Mesnevî'yi şerh eden şârihlerin, birkaç istisnâ hâric, hepsinin Mevlevî olması, şerhlerin Mevlevîlik altyapısı gerektiren bir faaliyet olduğunu da göstermektedir. Gerek *Mesnevî*'nin kendisi, gerekse onu anlamak için okunan

²² Ögke, 2005, s. 260.

²³ Bayru, 2008, s. 134-135.

²⁴ Gölpinarlı, 1973, s. 276.

²⁵ Öztürk, 2008, s. 3.

kaynak eserlerin, okuyan kişilerde oluşturduğu birikim ile bâzı Mevlevî dervişleri, etraflarının da teşvikiyle *Mesnevî*'yi şerh etmişlerdir.

Hız. Mevlânâ'nın içinde yetiştiği kültürden yararlanarak yazdığı *Mesnevî*'de, diğer önemli eserlerde bulunan konu ve hikâyelerin yer aldığını söylemiştik. Ancak, *Mesnevî*'yi belli bir kalıp içine koyarak tanımlamak pek de mümkün değildir. *Mesnevî*'ye sâdece hikâyelerden oluşan bir kitap denilemeyeceği gibi, sâdece kullanılan form sebebiyle şiir kitabı da denilemez. İçinde birçok âyet ve hadis-i şerife göndermeler yapılmasına rağmen, bir tefsir veya hadis kitabı da değildir. Günlük olaylardan sık sık bahsedilmesi rağmen, bir otobiyografi de değildir. Hız. Mevlânâ ve Hüsâmettin Çelebi'nin karınları acıktığı için yazmaya ara verdiklerinden bile bahsedilmesi, *Mesnevî*'yi içerik ve anlatım tarzı açısından, kendine özgü bir yere oturtmaktadır. İsmail Güleç'in *Mesnevî*'yi tanımlarken kullandığı "kılavuz kitap"²⁶ tâbirinden yola çıkarak, *Mesnevî*'yi, Hız. Mevlânâ'nın hayat ırmağında akıp giderken kıyıda gördüğü her türlü olayın anlatılıp yorumladığı ve bir mesaj çıkarttığı müstesna bir eser olarak tanımlayabiliriz.

Mesnevî'nin bu aktüel hikâyecilik yapısı içinde sembolik ifâdeler ve anlatımlar sıkça kullanılmaktadır. Hız. Mevlânâ, sembolik ifâdelerle, ucu yoruma ve dolayısıyla şerhe açık bir yapı oluşturmuştur. "Sembollerin en köklü karakteri kendisinin ötesinde bir şeye gönderme yapmasıdır".²⁷ Hız. Mevlânâ, kullandığı sembollere, *Mesnevî*'nin okunduğu her çağda yeniden yorumlanmasına imkân verecek anlamlar yüklemiştir. Çünkü, "semboller tükenmez bir anlam zenginliğine sâhiptir; bir defâda ve tamâmıyla açıklanamaz".²⁸ Bu sembolik anlatım özelliği sebebiyle, *Mesnevî* defâlarca şerh edilmiştir. Sembollerin kültürler arası farklı anlamları olduğu için, eserlerde hangi altyapıyla kullanıldığının bilinmesi gerekir. Latif Tokat'ın verdiği örnekte olduğu gibi, "su, Mısır ve Filistinliler için yaratıcı tabiatın sembolü iken, Bâbilliler için yıkıcılığın sembolü olmuştur".²⁹ Dolayısıyla sembolik anlatımdaki kültürel altyapıyı bilmek gerekir. *Mesnevî*'deki baş sembol olan ney, hiç ney görmemiş, dinlememiş biri için çok şey ifâde etmeyebilir. Ancak, neyi bilen, üfleyen hatta neyin nasıl yapıldığını bilen için, sayfalarca anlatılacak anlamlar içermektedir.

Hız. Mevlânâ ve en önemli eseri olan *Mesnevî*'nin önemini Fuad Köprülü, şu ifadeyle vurgulamaktadır: "Mevlânâ bilinmeden Anadolu'da yazılan ilk Türk eserlerinin içeriğini kavramak zordur".³⁰ *Mesnevî*, bu anlamda bütün yönleri ve farklılıkları açık bir dille, hayatın çeşitliliğinin harmanlandığı, ama aynı zamanda dönemin Anadolu'sundan, sosyal ve kültürel hayatın ayrıntılarının da bulunduğu bir eserdir.

²⁶ Güleç, 2008, s. 44.

²⁷ Tokat, 2004, s. 17.

²⁸ Tokat, 2004, s. 19.

²⁹ Tokat, 2004, s. 19.

³⁰ Köprülü, 1993, s. 231.

Altı ciltten oluşan *Mesnevî*'nin her cildinin başındaki “Mukaddime”lerde o cildin konusu belirtilmiştir. Ancak, eserin genel konusu, ilk cildin başındaki “Dibâce” ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Ruhu'l Mesnevî* (*Mesnevî*'nin Rûhu) adlı bir isim vererek ve bu isimde bir kitap³¹ yazarak önemini vurguladığı ilk 18 beyitte verilmiştir. Okunduğu çevrelerde gördüğü ilgi ve saygı sebebiyle “Mağz-ı Kur'an” (Kur'ân'ın Özü)³² ve “Farsça Kur'an”³³ olarak da tanımlanan *Mesnevî*'nin konuları şu şekilde sıralanabilir: Allah, insan, kâinat, şeriat-tarikat-hakikat-mârifet, mânevî tekâmül, güzel ahlak, irfan, ihsan, hikmet, Allah aşkı,³⁴ insan doğası, akıl, özgür irâde ve aşk.³⁵ *Mesnevî*'nin şerhleri arasında en bilinenlerinden biri olan Ankaravî'nin şerhinde, *Mesnevî*'nin konular, ciltlere göre şöyle açıklanmaktadır:

Birinci cilt: Şeriat-tarikat-hakikat

İkinci cilt: Aşk

Üçüncü cilt: *Mesnevî*'nin kalbi

Dördüncü cilt: *Mesnevî*'yi aydınlatan güneş

Beşinci cilt: Şeriat-tarikat-hakikat-mârifet

Altıncı cilt: *Mesnevî*'nin sonu ve başlangıcı³⁶

Bunun yanında, *Mesnevî*'deki hikâyelerin konuları ve adetleri de şöyledir: “Halk hikâyesi (132), peygamberler (48), efsâne (46), hayvan hikâyeleri (33), Hz. Muhammed (21), İslâm târihi (19), müstehcen hikâyeler (14), efsânevî şahsiyetler (6), dinler târihi (3), edebî eserler (2)”³⁷

Mesnevî, aruz vezniyle yazılan bir edebî türdür. Bunlardan en çok tercih edileni ve en kolay ‘Fâ’ilâtün / Fâ’ilâtün / Fâ’ilâtün / Fâ’ilün’ veznidir ve *Mesnevî* de bu vezin ile yazılmıştır.³⁸

Kolay bir vezin ile yazılmış olması, *Mesnevî*'ye okuma kolaylığı getirmiş ve diğer mesneviler arasında öne çıkmasına ve bir edebî türden çok, bir eser ismi olarak anılmasına sebep olmuştur.³⁹ *Mesnevî*'nin çok okunan ve bilinen bir eser olmasının diğer bir sebebi de, sâhip olduğu hikâyeci anlatım tarzı ve yukarıda sayıları verilen hikâyelerin çokluğudur. Türk toplumunun hikâye dinlemeye yakın bir yapısının olması, *Mesnevî*'yi Türkler arasında ve Türklerin hâkimiyet kurduğu coğrafyalarda ilgi görmesine sebep olmuştur.⁴⁰

³¹ Bursevî, 2007.

³² Çelik, 2005, s. 682.

³³ Nicholson, 1963, s. 96.

³⁴ Büyükkörükçü, 1983, s. 61-62.

³⁵ Baldock, 2006, s. 164-180.

³⁶ Ankaravî, 2008, s. 33-47.

³⁷ Güleç, 2008, s. 36.

³⁸ Ceylan, 2007, s. 56.

³⁹ Karaçorlu, 2007, s. 8.

⁴⁰ Güleç, 2008, s. 31.

Mesnevî'den bahsederken, her ne kadar Mevlânâ tarafından yazılmıştır, denilse de, Hz. Mevlânâ *Mesnevî*'yi yazmamış, söylemiştir. Yaklaşık yirmi beş bin beytin sâdece ilk on sekiz beytini Hz. Mevlânâ kaleme almış; eserin geri kalan bölümlerini Mevlânâ söylemiş ve Hüsâmeddin Çelebi kaleme alınmıştır.⁴¹ Hüsâmeddin Çelebi'nin eserin yazılmasında büyük katkısı olduğu söylenebilir. Zîra her hangi bir eser yazma endişesi taşımayan Hz. Mevlânâ, hayâtında önemli bir yeri olan Şems-i Tebrizî'nin ölümünden sonra, Hüsâmeddin Çelebi'nin ısrarlarıyla⁴² *Mesnevî*'yi 'söylemeye' başlamıştır. Altı ciltten oluşan *Mesnevî*'nin her cildi tamamlandıktan sonra Hüsâmeddin Çelebi tarafından Hz. Mevlânâ'ya okunmuş⁴³ ve metin son hâline almıştır. Eser, Hz. Mevlânâ'nın ölümünden kısa bir sonra, oğlu Sultan Veled tarafından çoğaltılmıştır.⁴⁴

Mesnevî'nin önemi, sâdece şerh edilen eserler arasında değil, bütün tasavvufî eserler arasındaki önemini anlatan şu sözle daha iyi anlaşılacaktır: "Türklerin üç kitabı vardır: Kur'ân-ı Kerim, Sahih-i Buhârî ve *Mesnevî-i Şerif*".⁴⁵ Tasavvuf edebiyatındaki onca eser arasında *Mesnevî*'nin bu kadar kabul görmesi ve sâdece Mevlevîler tarafından değil, hemen hemen bütün tarikatlar tarafından önemsenmesi, bu eserin sâdece maddî önemini değil, mânevî önemini de göstermektedir.

Hz. Mevlânâ'nın Hikâyeciliği

Hz. Mevlânâ, *Mesnevî*'de hikâyeci bir anlatım şekli kullanmıştır. Hikâyelerinde hayvanlar, bitkiler dâhil⁴⁶ birçok sembol kullanmıştır. Kullanılan bu semboller, okura hem ilginç gelmekte hem de okuru düşünmeye sevk etmektedir. Pierce'in "düşünme faaliyetinin, bir takım zihinsel sembollerin yorumundan ibaret olduğu" yönündeki düşüncesi,⁴⁷ Hz. Mevlânâ'nın hikâyeciliği ve hikâye yapısı içinde kullandığı sembollerin işlevini açıklamaktadır. *Mesnevî*'de okuru düşünmeye sevk etmek amacıyla kullanılan semboller, bu eserin açıklanması gereğini de berâberinde getirmiş ve kaynak dilden hedef dile aktarılırken, şerh uygulamasının ağırlıklı olduğu bir çeviri uygulaması söz konusu olmuştur.

Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de hikâyeci bir anlatım tarzı kullanması aslında, İslâm kültüründe en önemli kaynak olan Kur'an'dan alınan bir tarzıdır. Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra Eski Ahid ve İncil'de de birçok ilginç hikâye bulunmaktadır. Hikâyeler sâyesinde eğitim seviyesi farklı olan okur ya da dinleyici kitlesine, verilmek istenen mesaj seviyelerine uygun şekilde verilebilmektedir.⁴⁸

⁴¹ Banarlı, 1987, s. 314.

⁴² Demirel, 2005, s. 596.

⁴³ Helminski, 1990, s. 12.

⁴⁴ Güleç, 2008, s. 6.

⁴⁵ İleri, 2005, s. 107.

⁴⁶ Baldock, 2006, s. 139-162.

⁴⁷ Tokat, 2004, s. 23.

⁴⁸ Yousofi, 2005, s. 645.

Hız. Mevlânâ hikâyeleri, anlatmak istediği konuları basit hâle getirmek, iç mânâları anlaşılır kılmak için kullanmıştır. Hikâyelerin konularına bakıldığında, Hız. Mevlânâ'nın anlattığı hikâyeler, bilinen ve halk arasında yaygın olan hikâyelerdir. Hız. Mevlânâ, bu hikâyeleri alarak, vermek istediği mesaj çerçevesinde yeniden kurgulayıp anlatmakta ve hikâyeleri yeniden canlandırmıştır. Bu şekilde, Hız. Mevlânâ sosyal olaylara eleştirel bir bakış açısı ortaya koymakta, okurun sıradan bir olaya yeni bir açıdan bakmasını sağlamaktadır. Hız. Mevlânâ, peygamberlerin hayatlarından kesitlerden, fâhişelerin yaşadıklarına kadar çok geniş bir konu yelpazesi kullanır. Hız. Mevlânâ, anlattığı hikâyelerde yarattığı kahramanlar vâsıtasıyla, insan tabiatı hakkında bilgisini de yansıtmaktadır.⁴⁹ Bütün bu etkenler sebebiyle, çok bilinseler bile, hikâyeler Hız. Mevlânâ tarafından anlatıldığında daha câzip hâle gelmekte ve yüzyıllar sonra bile zevkle okunmasını sağlamaktadır.

Mesnevi'nin, ilk beytinde geçen "hikâyet" kelimesinden de anlaşılacağı üzere, eserin tamâmında hikâyeci bir anlatım olduğu açıkça görülmektedir. Ancak Hız. Mevlânâ, hikâyeyi edebî bir form olarak değil; bir metot, bir eğitim aracı olarak kullanmıştır. Hız. Mevlânâ, hikâyeleri kullanarak, anlatmak istediği derin mânâları insanların anlayabilecekleri bir şekilde sokmuştur. Bu, içinden elektrik geçen bir telin dış kısmının plastik ile kaplı olmasına benzetilebilir. Aksi, durumunda telin içindeki elektrik, etrafına zarar verebilir. Hız. Mevlânâ, bunu yapacağı en uygun zemin olarak mesnevi formunu seçmiştir, çünkü hem edebî metin olarak bir uzunluk sınırlaması yoktur, hem de şiir formunda olduğu için kulağa hoş gelen bir müzikalitesi vardır.

Hikâyelerin içsel anlamına gelince; yüzeysel anlamından daha derin mesajlar veren hikâyelerin açıklanması gerekmektedir. Hikâyeler, okudukları dönem ve çevreye göre yorumlanır ve içindeki anlamlar açığa çıkar. Bir başka deyişle, Hız. Mevlânâ'nın hikâyelerinin iç mânâsı ancak, ehil kişiler tarafından şerh edildiğinde anlaşılacaktır. Bu yüzden farklı şerhlerin yapılmasının bir sebebi de değişik hedef kitlelerine hitap edebilmek ve bu kitlelerin anlamasını sağlamaktır. Mevlânâ'nın hikâyelerinin şerh edilme gerekliliğini İsmail Güleç şöyle açıklamaktadır:

"Mevlânâ'ya göre hikâyeler iki anlam katmanına sâhip metinlerdir. Birincisi, olan bitenlerin anlatıldığı, kim, nerede, kime, kimle neler yaptığını belirttiği olaylardan oluşan (yüzeysel anlam) bölümüdür. İkinci anlam katmanı ise metinde yer alan kahramanlar, mekân ve zamanın içerdiği ikincil (derin anlam) anlamlardır. Bu yönüyle, Mevlânâ'nın anlattığı hikâyeler hep semboliktir. Eğer bir hikâye sâdece anlatıldığı gibi ise, derin anlamlar ve göndermeler yok ise, o câhillere ve avam içindir. Havassın onlarla ilgilenmesi vakit kaybetmekten başka bir şey değildir. Bu açıdan baktığımızda hikâye anlatma Mevlânâ için, farklı bir anlam kazanmakta, hakikati anlatmak için izlenen yollardan biri olmaktadır. Bilgili bir kimse hakikatten haber verecekse bunu hikâye yoluyla verir".⁵⁰

⁴⁹ Yousofi, 2005, s. 646-656.

⁵⁰ Güleç, 2008, s. 36.

Hız. Mevlânâ'nın kullandığı bu etkileyici hikâyeci anlatım tarzı sebebiyle *Mesnevî*, daha önceden bilinen hikâyelerden oluşmasına ve altı ciltlik hacimli bir eser olmasına rağmen ilgi görmüş ve bir edebî türden aldığı ismin kendisine mâl olmasını sağlamıştır. “Mevlânâ” sıfatını taşıyan birçok mutasavvıf olmasına rağmen, bu sıfatın Celâleddin Rûmî için kullanılmasında olduğu gibi, edebi bir formu nitelenecek için kullanılan ‘mesnevi’ kelimesi de Hız. Mevlânâ'nın en önemli eseri için kullanılır olmuştur.⁵¹

Hız. Mevlânâ ve baş eseri *Mesnevî*, o kadar etkili bir eser olmuştur ki, aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacağı gibi, belli başlı İslâmî ilim dalları için açılan Dâru'l Kur'ân (Kur'an Enstitüsü), Dâru'l Hadis (Hadis Enstitüsü) gibi, ‘Dâru'l Mesnevî’ler kurulmuştur.⁵² Bu kurumlar sâyesinde *Mesnevî*, Mevlevî olmayanlara da ulaşmış ve bu kurumlar birer şerh merkezi olarak görev yapmıştır.⁵³ Kaynak metni Farsça olmasına rağmen, Türk edebiyatında bir Mevlevî ve *Mesnevî* edebiyatının doğmasında bu merkezlerin etkisi olduğu söylenebilir. *Mesnevî*'nin etkisi Türk coğrafyasıyla sınırlı kalmamış Hindistan'tan Osmanlı hâkimiyetindeki Orta Avrupa'ya kadar yayılmıştır.

***Mesnevî*'nin Kaynakları**

Mesnevî'nin kaynaklarıyla ilgili olarak ilk belirtilmesi gereken nokta, Hız. Mevlânâ'nın geniş bilgi birikimini edindiği farklı coğrafyalardır. 2. Bölüm'de ayrıntılarıyla belirtildiği gibi, hem Doğu hem de Batı kültürüne hâkim olan Hız. Mevlânâ'nın bu en önemli eserinde farklı kültürlerden edindiği bilgi birikiminin izleri görülmektedir. *Mesnevî*'de yararlanılan kaynaklara geldiğimizde, “Mağz-ı Kur'an” (Kur'an'ın özü)⁵⁴ olarak da adlandırılan bir eserin en önemli kaynağının Kur'ân-ı Kerim olması doğaldır. *Mesnevî*'de 750'den fazla âyete⁵⁵ gönderme yapılmıştır. *Mesnevî*'de Kur'an'ın yanı sıra İncil ve Tevrat'tan da bölümlere yer verilmiştir. *Mesnevî*'nin ikinci önemli kaynağını da sayıları yedi yüz kırk beşi⁵⁶ bulan hadislerdir. Bunların hâricinde, “Sultânü'l Ulemâ” (Âlimlerin Sultânı)⁵⁷ diye anılan babası Bahaeddin Veled başta olmak üzere⁵⁸, gerek Batı kültüründe önemli yer tutan Yunan filozoflarının eserleri, gerekse Doğu kültüründe hâlâ önem verilen *Fusu'l Hikem*'in yazarı Muhyiddin Arabî, *Hadikatü'l-Hakîka*'nın yazarı Senâî, *Mantıku't Tayr*'ın yazarı Feridüddin-i Attar⁵⁹, *Kelile ve Dimne*'nin yazarı Beydaba gibi isimler de eserleriyle *Mesnevî*'nin

⁵¹ Gündoğdu, 2005, s. 122.

⁵² Çelik, 2005, s. 689.

⁵³ Gündoğdu, 2005, s. 131.

⁵⁴ Çelik, 2005, s. 682.

⁵⁵ Çelik, 2005, s. 681.

⁵⁶ Güleç, 2008, s. 50.

⁵⁷ Kabaklı, 2006, s. 71.

⁵⁸ Behçet, 2007, s. 62.

⁵⁹ Demirel, 2005, s. 594.

kaynaklarını oluşturmuşlardır.⁶⁰ Bu kaynakların yanı sıra *Mesnevî*'de sosyal hayat ve çevrenin izleri de görülmektedir. Ancak, Hz. Mevlânâ'nın hayâtında dönüm noktası olan biri vardır ki, Hz. Mevlânâ, bu kişiyi kaybetmenin etkisiyle içine düştüğü yalnızlığı, *Mesnevî*'yi 'söyleyerek' dindirmeye çalışmıştır.⁶¹ Bu kişinin adı Şems-i Tebrizî'dir. Hz. Mevlânâ'nın, Franklin Lewis'in deyişiyle "rûhânî babası"⁶² olan Şems-i Tebrizî ile olan ilişkisi, Hz. Mevlânâ'nın ilmî konulara hâkimiyetinin yanı sıra, derin mânâları içinde saklayan mânevî konularda kemâle ermesine vesile olmuştur.

Dolayısıyla *Mesnevî*'nin anlaşılması, bu altyapının bilinmesiyle mümkündür. Bu sebepten dolayı, *Mesnevî* tercüme edilirken, bu altyapının gerektiği şekilde yansıtılabilmesi için şerh yöntemi kullanılmıştır.

***Mesnevî*'nin Şerhleri ve Hedef Kitleleri**

Şerhin sebepleri

Bir tercüme şekli olduğundan yola çıktığımızda, şerhin başlıca sebebi, Savory'nin dediği gibi "müellifin zihni ile okuyucunun zihni arasında bir köprü, bir geçit kurmaktır".⁶³

Mesnevî her şeyden önce, en çok tercih edilen aruz kalıplarının başında gelen "*Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün*" ile yazılan "bir şiir olduğu için"⁶⁴ şerhe muhtaçtır. Hakan Yekbaş, şiirin şerh edilme zorunluluğuna şöyle bir yaklaşımda bulunmaktadır:

"Şiirin işlevi, ne olduğu veya ne olması gerektiği, kullandığı dil, simgeleri ve imajları Aristo'dan bu yana birçok şâir ve edip tarafından tartışılmıştır. Özellikle şiirde kullanılan dilin, günlük hayattaki dilden farkı veya benzerlikleri üzerinde çok durulmuştur. Üst dil olarak tanımlanan bu dil; günlük hayattaki birçok nesneyi simgelemekte, insanı ve hayâtı imajlar veya kodlar yoluyla kelimelere aktarmakta, dile yeni bir anlam ve zenginlik katmaktadır. Bu yüzden olsa gerek; şâirlere, birçok toplumda farklı gözlerle bakılmıştır. O kadar ki bâzen olağanüstü güçlere sâhip biri olduğuna inanılmıştır. Bu özellik, birçok kişi tarafından şiir dilinin bir sır özelliğine sâhip olmasıyla açıklanır. Şâir, bâzen estetik kaygılarından, bâzen yaşadığı devrin siyâsî ve sosyal baskılarından, bâzen mensup olduğu edebî akımın özelliklerinden, bâzen de şiirin içeriğinden dolayı sırlı ifâdeler kullanmaya veya Paul Valery'nin deyişiyle "*dil içinde bir üst dil*" oluşturmaya çalışır. Bu özelliğinden dolayı şiir açıklamaya, şerh edilmeye muhtaçtır".⁶⁵

⁶⁰ Güleç, 2008, s. 56.

⁶¹ Çelik, 2005, s. 666.

⁶² Lewis, 2003, s. 138.

⁶³ Savory, 1961, s. 37.

⁶⁴ Ceylan, 2007, s. 56.

⁶⁵ Yekbaş, 2008, s. 190.

Hız. Mevlânâ, metin uzunluğu açısından hiçbir sınırlama getirmeyen mesnevî türünü tercih ederken, o devrin edebî geleneğinin de bir sonucu olarak, metin türü olarak da şiir tercih etmiştir. Hız. Mevlânâ'nın metin türü olarak şiiri tercih etmesini Ahmet Kartal şöyle açıklamaktadır:

“Anadolu halkı özellikle şiirin ahengi ile veznin ritmik tekrarının insan ruhunda oluşturduğu etkiden dolayı, şiire karşı bir temayül sergilemiş, hatta kendisine aktarılabacak her bilginin manzum olarak verilmesini istemiştir. Tabii ki bunda, şiirin öğrenmeye sağladığı katkı ve kolaylığın bilincine varılması ve bundan yararlanma yoluna gidilmesi de etken olmuş olabilir. Şâirler bulmuş oldukları bu müsait ortamı en iyi şekilde kullanarak, şiirin Anadolu'da oluşması, gelişmesi ve yerleşmesi noktasında hummalı bir gayret içine girmişlerdir. Hatta asıl amacı şiir yazmak olmayanlar da, Mevlânâ gibi, şiir söylemişler, duygu ve düşüncelerini şiirle ifade etme yoluna gitmişlerdir. (...) Mevlânâ özellikle doğum yeri olan Belh insanının daha çok nesire temâyül ettiğini ve şiire önem vermediğini belirtir. Eğer orada kalsaydı kendisinin de o bölge insanının yolundan gideceğini, fakat Anadolu'ya geldiğinde buranın insanların arzusu doğrultusunda bildiklerini şiir ile ifade ettiğini söyler”.⁶⁶

Ahmet Kartal'ın bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Hız. Mevlânâ, şiiri edebî bir metin türü olarak değil de, halkı eğitmek için bir araç olarak görmektedir. Dolayısıyla *Mesnevî*'ye yapılan şerhler de, Hız. Mevlânâ'nın bu amacı paralelinde yapılmıştır.

Hikâyeciliği ve sembolik anlatım özelliklerinden bahsederken ayrıntılarıyla değinildiği gibi, mesnevî türü, açıklanmaya ihtiyaç duyulan sembolik hikâyeleri sebebiyle eserin şerh edilme ihtiyacını da doğurmuştur. Eserin kaynak dilinin hedef kitesinin dilinden farklı olması sebebiyle tercüme edilme zorunluluđu⁶⁷ da bu ihtiyaç ile birleşince, başlı başına bir *Mesnevî* şerhi geleneği oluşmuştur. Bu geleneğin zorunluluk hâricindeki duygusal sebebi ise, *Mesnevî*'ye sâimî olarak ilgi gösterenlerin ondaki derin mânâlara ulaşma isteğidir. Dâru'l Mesnevî ismi altında kurumsallaşan bu istek, *Mesnevî* şerhi geleneğini bir okul sistemi içine sokmuştur.⁶⁸

***Mesnevî* Okuma Biçimleri ve Hedef Kitle**

Hız. Mevlânâ'nın ölümünde sonra, oğlu Sultan Veled tarafından kurulan Mevlevîlik tarikatının mensupları başta olmak üzere, *Mesnevî*'nin geniş bir okur kitle tarafından ilgi görmesinin mânevî sebebinin, Hız. Mevlânâ'nın “Bizden sonra yol göstericiniz *Mesnevî*'dir”⁶⁹ sözüne bağlamak mümkündür. Bu kadar geniş bir okur kitesinin ilgi gösterdiği *Mesnevî*'nin okunma

⁶⁶ Kartal, 2008, s. 96-97.

⁶⁷ Gündoğdu, 2005, s. 122.

⁶⁸ Gündoğdu, 2005, s. 131.

⁶⁹ Güleç, 2008, s. 10.

biçimlerini ve bu okumaların hedef kitlesini, Mevlevî ortamları ve Mevlevî olmayan ortamlar olarak ikiye ayırabiliriz.⁷⁰

Başta Hüsâmeddin Çelebi olmak üzere, diğer Mevlevî dervişlerinin ricası ile yazılmaya başlanan *Mesnevî*, Mevlevî dergâhlarında, dervişlerin eğitiminde temel kaynak olarak kullanılmıştır. Bu ortamlarda, dervişler *Mesnevî*'yi okuma ve açıklama icâzeti bulunan biri eşliğinde okurlardı. Bu icâzet de, Hz. Mevlânâ ve Mevlevîliği çok iyi bilen ve Hz. Mevlânâ'nın eserlerine hâkim kişilere verilirdi. Bu kişilere “mesnevîhan” denilmekteydi. Mevlevîlik târihindeki genel kabûle göre, ilk mesnevîhan, aynı zamanda *Mesnevî*'yi kaleme alan Hüsâmeddin Çelebi'dir.⁷¹ Bu sûretle, *Mesnevî* sözlü olarak şerh edilir ve açıklanırdı.

Mesnevî, Mevlevîlik içinde belli bir yapısı olan ders olarak okunurdu. Dersin nasıl başlayacağı, hangi bölümlerden oluştuğu, hatta nerede yapılacağı kurallara bağlanmıştı. Bir örneğini Galata Mevlevîhânesi'nde gördüğümüz *Mesnevî* kürsüleri, bu dersler için mevlevîhânelerde hazırlanmış özel yerlerdir. *Mesnevî* dersini verecek olan mesnevîhan, besmele çektikten sonra, *Mesnevî*'den şu beyiti okurdu:

“O şâha varmaya bize izin ve yol yoktur, deme.

Zîrâ kerem sâhipleriyle tutulan işler müşkül değildir. (I, 221)⁷²

Mesnevîhan bu beyiti okuduktan sonra, *Mesnevî*'den seçtiği beytin veya beyitlerin Farsçası'nın okur ve Türkçe'ye şerhini yapardı. Ders bittiğinde Molla Câmi'nin şu beyiti okunurdu:

Hakk'ın sırlarını açıklayan Mevlânâ'mız buyurdu ki: Bu ne yıldız falı, ne remil, ne rüyâdır; Allah vahyidir. Doğrusunu Allah bilir”.⁷³

“Takrir” denen bu dersleri yapan kişinin sâhip olması gereken donanımı İsmail Güleç, şöyle özetlemektedir:

“Mesnevîhânelerde *Mesnevî* takrîri tahmin edileceği üzere herkesin yapabileceği kadar basit bir iş değildir. Bunu yapacak kişinin *Mesnevî*'nin kaynak dili olan Farsça'nın yanı sıra, âyetlerin nüzûl (iniş) sebeplerini bilecek kadar Kur'ân-ı Kerîm'i hâdisleri, İslâm ilimlerini, peygamber kıssalarını ve İslâm târihini iyi bilmesi gerekmektedir. Bunları bildikten sonra bir mesnevîhanın rahle-i tadrîsinden geçerek, *Mesnevî* okuma âdâbının da öğrenmesi gerekmektedir, yâni *Mesnevî* okuma izni almış birinden icâzet alması gerekir”.⁷⁴

⁷⁰ Güleç, 2008, s. 10.

⁷¹ Güleç, 2008, s. 10-11.

⁷² Rifâi, 2000, s. 38.

⁷³ Güleç, 2008, s. 14.

⁷⁴ Güleç, 2008, s. 15.

Mesnevî okutma iznini alan kişiler, câmler başta olmak üzere, devlet adamlarının evlerinde, diğer tarikatların dergâhlarında ve halka açık yerlerde *Mesnevî* okumaları yaparlardı. Mevlevî ortamlar dışında kalan bu ortamlar, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde, farklı sosyal çevrelerde oluşmaktaydı. Bu okumalarda da, âdet olduğu üzere, *Mesnevî* okumasına şerh edilecek beyitten önce, yukarıda belirtilen, 1. cildin 221. beyti okunarak başlanırdı.⁷⁵ Birçok kayıta, *Mesnevî*'nin yazıldığı dönemden başlayarak, Mevlevîlik dışında başka tarikatlar arasında da ilgi gördüğü belirtilmektedir. Bu tarikatlara örnek olarak Nakşîler, Halvetîler, Gülşenîler, Rifâîler gösterilebilir.⁷⁶ *Mesnevî*'nin bunca çeşitli ortamlarda okunması, bu ortamlardaki hedef kitleye hitap edecek şerh eserlerinin yazılması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Farklı coğrafyalara ulaşan gerek Mevlevî tarikatının dergâhları ve Mevlevîliğin bulunmadığı yerlerdeki yerel tarikatların dergâhlarında ve sivil hakkın toplandığı ortamlarda okunan *Mesnevî*, buradaki edebî hayâtı da etkilemiş ve *Mesnevî*'nin buradaki edebiyat çevrelerinin merkezine yerleşmesine sebep olmuştur. Böylece Fars edebiyatından Türk edebiyatına geçen bir form kullanılarak Farsça yazılan *Mesnevî* ve *Mesnevî* şerhleri, hem bu formun Türk edebiyatında merkezî bir yere gelmesinde önemli bir rol oynamış hem de okunduğu geniş coğrafyadaki hedef kitlenin edebiyatlarını etkilemiştir.

Mesnevî'nin tamâmı XVI. yüzyılda Mustafa Şem'î Dede⁷⁷ tarafından şerh edilmişken, tāmâmının şiir olarak çevirilerin XIX. yüzyıla kadar beklemelerinin sebebi, şerhlerin çeviri işlevini de yapmış olmasıdır.⁷⁸ Şerhlere öncelik verilmesinin en önemli sebepleri arasında, *Mesnevî*'nin bir eğitici kitap olmasının yanında, şiir olarak çevirmesinin zor olmasını, düz yazı olarak çevrilirken eklemeler yapıldığı için şerh şeklinde bir çeviri yapılmasının daha kolay ve eğitici olma özelliğine daha uygun bir çeviri tarz olmasını sayabiliriz. Buradan hareketle, şerhin bir çeviri şekli olduğu iddiamıza destek olarak, şiirlerin düz yazı olarak çevrilmesinin bir şerh olduğu sonucuna varılabilir.

Değişik *Mesnevî* Şerhlerinin Yapılma Sebepleri

En fazla şerh edilen eserlerin başında gelen *Mesnevî*'ye bu kadar çok şerh yapılmasının ilk sebebi olarak, yukarıda belirtildiği gibi, *Mesnevî*'nin hem Mevlevî dergâhları hem de diğer ortamlar olmak üzere çok farklı yerlerde okunması ve farklı hedef kitlelerine hitap etmesidir. Eserin okunduğu ortamdaki dinleyicilerin eğitim ve kültür seviyeleri, ilgi alanları gibi değişkenler göz önüne alınarak yapılan okumalar, doğal olarak değişik şerhlerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.

⁷⁵ Güleç, 2008, s. 16.

⁷⁶ Güleç, 2008, s. 17-18.

⁷⁷ Güleç, 2008, s. 139.

⁷⁸ Güleç, 2008, s. 68.

Bunun yanında, farklı şerhlerin yapılmasına *Mesnevî*'nin içeriği açısından bakıldığında, bir başka sebep olarak, *Mesnevî*'nin çok-anlamlı sembolik bir anlatım tarzı ile karşılaşılmaktadır. Bu semboller, farklı – fakat zıt değil – şekilde yorumlanmış, bu da, değişik şerhlerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu farklı yorumlanmalarda hedef kitlenin sosyal, kültürel ve inançsal altyapısının da büyük etkisi vardır. Ancak, şerhlerde, Mevlevî kültürü altyapısı söz konusu olduğu için, birbirine zıt yorumlar söz konusu değildir. Şerhler arasındaki farklılıklar, şârihin bilgisi ve birikiminin zenginliği ile ilgilidir. Zâten aynı şey söylenmiş olsaydı, yeni bir şerhe gerek kalmazdı. Bunun yanında, belli bir dayanağı olmayan bir yorum da, Mevlevî çevreleri başta olmak üzere, mesnevîhanlar arasında itibar görmezdi.

Yukarıda da belirtildiği gibi Hz. Mevlânâ, çok-anlamlı sembolik bir dil kullanarak, okurun hayal gücünü harekete geçirmiş, hikâyeci anlatımla bunu belli bir yapı içine koymuştur. Şârihler de harekete geçen hayal güçlerini, bilgi ve birikimleriyle birleştirerek bir yorum yapmışlardır. Dolayısıyla her şârihin şerhi birbirinden – tamâmen olmasa da – farklı olmuştur. Şerh yapılan zamânın ve hedef kitlenin ihtiyaç ve özellikleri de devreye girdiğinde, önceki şerhlerden yararlanmış olsa da şârih, yeni ve içinde kendi yorumunun olduğu bir şerh ortaya koymuştur.

Farklı şerhlerin sebebi olarak, Hz. Mevlânâ'nın çok bilinen “Geçmiş dünle gitti, cancağızım; şimdi yeni şeyler söylemek lâzım” sözü de gösterilebilir. Sürekli yeniliği arayan bir dünyâ görüşüne sâhip olan Hz. Mevlânâ'nın eserinin sürekli yeni yorumlarının yapılması, hiç de yadırganacak bir durum değildir. Konuya bir edebî eserin yorumu olma açısından baktığımızda ise, Savory'nin dediği gibi, “edebî değeri olan bir eserin yeni bir tercümesi her zaman iyi karşılanır, çünkü mevcut tercümele zamanla kulağa eskimiş ve modası geçmiş gibi gelir”.⁷⁹

Ayrıca, İsmâil Ankaravî'nin *Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif* adını verdiği *Mesnevî* şerhinde eserinde görüldüğü gibi, şârih devrinin anlayışını ve kendi düşüncelerini *Mesnevî*'yi referans göstererek sunmaktadır.⁸⁰

Mesnevî'nin yazılmasına sebep olarak gösterilen Hüsâmeddin Çelebi'nin ricâsının benzeri istekler, *Mesnevî*'nin şerhlerinin de sebepleri olarak görülebilir. Mesnevîhanların *Mesnevî* okuması yaptıkları ortamlardaki dervişler veya hedef kitle diye adlandırılacak diğer dinleyiciler, sâhiplenircesine saygı duydukları ve mânevî bağlılık hissettikleri bu mesnevîhanların, eser sâhibi bir mesnevîhan, yâni şârih olmasını istemişlerdir. Kendi sözlü anlatımlarının kalıcı bir hâle gelmesini de tercih eden bu mesnevîhanlar, Mustafa Şem'i Dede'nin *Şerh-i Mesnevî-i Şerif* adlı şerhinin “sebeb-i te'lif” bölümünde belirttiği gibi,⁸¹ kimi zaman devlet büyüklerinde de destek ve teşvikini alarak şerhler yapmışlardır.

⁷⁹ Savory, 1961, s. 18-19.

⁸⁰ Güleç, 2006, s. 139.

⁸¹ Güleç, 2006, s. 137-142.

Genel olarak okurun eser hakkındaki bilgisinin yetersiz olması ve bir düşünce veya inanç sisteminin açıklaması gibi iki temel amaçla yapılan şerhlerde, şârihlerin ortak amacı, *Mesnevî*'nin hedef kitle tarafından daha iyi anlaşılmasıdır.⁸² Bir şârihin kısaca şerh ettiği beyit, başka bir şârih tarafından uzun uzun açıklanmaktadır. Şârihlerin kişisel tercihlerinden kaynaklanan bu farklılıklar sebebiyle, açıklama ihtiyaç duyulan beyit veya beyitler, daha önce yeterince şerh edilmediyse ve şârih, hedef kitlesinin özelliklerini ve ihtiyaçlarını dikkate alarak, bu beyitlerin daha ayrıntılı şerh edilmesi gerektiğini düşünüyorsa, kendi şerhinde bu eksikliği gidermektedir.

Şerhlerin bir sebebi de, daha önceki şerhleri tenkit etmektir. Günümüzde, yapılan bir çevirinin eleştirisinde görülen tenkit işlevi, şerh faaliyetinin çeviri tarzı olarak görev yaptığı dönemlerde, şerhlerin sebepleri arasında yer almıştır. İsmâil Hakkı Bursevî'nin yaptığı *Mesnevî* şerhinin baş kısmını oluşturan ve özel bir bölüm olarak değerlendirilen "Rûhu'l Mesnevî" başlıklı kısımda, isim verilmeden bazı *Mesnevî* şârihleri ve yaptıkları şerhler olumsuz yönde eleştirilmektedir.⁸³ Bursevî'nin kendisinden önceki şerhleri tenkit ettiği gibi, kendisi de kendisinden sonraki şârihler tarafından ağır şekilde eleştirilmiştir. Necâti Lugal tarafından "ikinci Mevlânâ" olarak kabul edilen Bursevî hakkında, Abdülbâki Gölpinarlı "tarikat yobazı" demekte ve sâdece *Mesnevî* şârihi diye anılmak için şerh yaptığını söylemektedir.⁸⁴ Ayrıca Bursevî'nin, eserine "Rûhu'l Mesnevî" ismini vermesini de çok iddialı ve tasavvuftaki tevâzu anlayışına ters bulmuştur.⁸⁵ Çevrenin ısrârı ve teşviğinin yanı sıra, bu tür tenkitlerin yapılıp adı tartışılan popüler bir şârih olmak için uygun ortam oluşturma isteği de yeni şerhlerin yapılmasına sebep olmuştur.

Şerhin derinlemesine yapılan bir çeviri şekli olması da, farklı şerhlerin yapılmasına bir sebeptir. Şerh yapılırken, şerh edilen eserin altyapısının şerhin yapıldığı döneme ve şerhi okuyacak hedef kitlesine aktarılması söz konusudur. Değişik dönemlerde eser konusunda hissedilen entelektüel ihtiyacın giderilmesi için, eserin üzerinde oturduğu kültür birimi de yeniden ele alınmaktadır. Hilmi Ziya Ülken, tercümenin "bütün bir medeniyeti nakletmek" olduğunu söylerken, burada söz ettiği tercüme tarzının şerh olduğunu belirtmekte ve konuya târihsel bir yaklaşım yaparak şunları söylemektedir:

"Bu nakil işi, dağınık ve gelişigüzel intihaplarla olamaz. Medeniyet yalnız bugünün mahsullerinden ibâret değildir. Ona hakkıyla nüfuz edebilmek ve onun içinde yaratıcı olmak için mutlaka köklere kadar inmek lâzımdır. Müslümanlar, Hint ve Yunan'ı öğrenirken böyle yaptılar. Avrupalılar İslâm medeniyetini öğrenirken bu zahmetli işe girdiler. Nitekim bugünün en yeni uyanış

⁸² Saraç, 2007, s. 124.

⁸³ Namlı, 2005, s. 441.

⁸⁴ Namlı, 2005, s. 442.

⁸⁵ Gölpinarlı, 1983, s. 144.

hareketlerinde de aynı gayreti görüyoruz. Onlardan hiçbirisi, insânî medeniyeti ulaştığı son noktadan alarak ileriye götürmek iddiasında bulunmamış; köklere kadar inmeye, zahmetli ve uzun bir çıraklık devresinin bütün yorgunluklarına katlanmaya razı olmuştur. Bu yüzden aynı eserler birçok defâlar tercüme ve şerh edilmiştir”.⁸⁶

İçinde büyük bir kültür birikimi taşıyan *Mesnevî* de, değişik dönemlerde, değişik şârihler tarafından, farklı hedef kitlelerine hitaben şerh edilmiştir.

Günümüz şartlarında, yeni bir anlayış ve modern bir bakış açısıyla, hedef kitlesi olarak günümüz okuruna hitap ederek yapılmış bir *Mesnevî* şerhinin eksikliği belirli çevrelerde hissedilmektedir.

***Mesnevî* Şerhlerin Özel İsimler Taşınması**

Mesnevî'nin şerhlerine bakıldığında, ister tamâmına ister bir bölümüne yapılmış olsun, bu şerhlerin büyük bir bölümünün özel bir isim taşıdığını görüyoruz. Bir eserin şerhine veya tercümesine eserin isminden başka bir isim vermek geleneği, şerh faaliyetinin kaynağı olan tefsir kitaplarında da vardır. Özellikle Kur'an'ın hiçbir hedef dildeki çevirisinin Kur'an-ı Kerim'in aynısı olamayacağı inancı, hedef dillerdeki Kur'an'a “meal” denmesine sebep olmuştur. Örneğin Türkçe’de Kur’ân-ı Kerîm “mealen” tercüme edilmiş, yorumlanmasına da “tefsir” denmiştir. Sözlüklerde “mânâ bakımından, harfî harfine olmadan”⁸⁷ olarak açıklanan “meal”, bu anlamıyla, Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe çevirileri için kullanılan bir tâbir olmuştur. Bunun da ötesinde ilk Türkçe Kur’ân-ı Kerîm’e *Cevahir-ül-Asdaf* (En Değerli Sedef)⁸⁸ ismi verilmiştir.

Hz. Mevlânâ, önsözünde “Mesnevî kitabı” diyerek ismini koyduğu *Mesnevî* için altıncı ciltte ‘Hüsâmeddin-nâme’ demiştir. Her ne kadar bu, *Mesnevî*'nin yazılmasına vesile olan Hüsâmeddin Çelebi’yi taltif için olsa da, *Mesnevî*'ye değişik isimler verme geleneğinin de kapısını açmıştır.

Şerhlerine özel isimler veren şârihlerin bâzıları ve eserlerinin isimleri şöyledir: İsmâil Rüsûhî Dede (Ankaravî): *Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmuretu'l-Maârif* (Gündoğru: 2005:134); Şeyh Buhârî: *Hulâsatu's-Şürûh* (Güleç, 2006:142); Mûînî: *Mesnevi-i Mûrâdî* (Güleç, 2008:158); Pir Muhammed: *Hazinetü'l Ebrâr* (Güleç, 2008:163); Sarı Abdullah: *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* (Güleç, 2008:165); Bursevî: *Rûhü'l Mesnevî* (Güleç, 2008:167); Rızaeddin Remzi er-Rifâî: *Lübb-i Mesnevî* (Demirel, 2005:597).

***Mesnevî*'nin Tamâmına Yapılan Şerhler**

Mesnevî'nin tamâmı günümüze kadar yedi şârih tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerin üçü muhtasar, dördü ise mufassaldır.⁸⁹ Bu yedi şerhin şârihlerine bakıldığında, bir şârih hâriç hepsi Mevlevî tarikâtindedir. Sâdece

⁸⁶ Ülken, 1997, s. 348-349.

⁸⁷ Devellioğlu, 2002, s. 591.

⁸⁸ Ülken, 1997, s. 185.

⁸⁹ Güleç, 2006, s. 135.

Murâd-ı Buhârî, Nakşibendî, tarikatına mensuptur.⁹⁰ Bu şârihler ve şerhlerine verdikleri isimler, târih sırasına göre şöyledir: Şem'î Dede (ö. 1596): *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*; Ankaravî (ö. 1631): *Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif*; Şifâî Mehmet Dede (ö. 1671): *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*; Şeyh Murâd-ı Buhârî (ö.1848): *Hulâsatu's-Şurûh*; Ahmed Avni Konuk (ö. 1938): *Şerh-i Mesnevî*; Tâhir'ül Mevlevî (ö.1951): *Şerh-i Mesnevî*; Abdülbâki Gölpınarlı (ö. 1982): *Mesnevî ve Şerhi*.⁹¹

Bu şerhler incelendiğinde, Ankaravî'nin şerhinin diğerlerinden öne çıktığı görülmektedir. Ankaravî'nin şerhi, matbaada basılan ilk *Mesnevî* şerh olma özelliğini de taşımaktadır.⁹² *Mesnevî*'nin tamâmını ilk defa İngilizce'ye çeviren ve şerh eden R.A. Nicholson'ın en çok yararlandığı şerhlerin başında Ankaravî'nin şerhi yer almaktadır.⁹³ Nicholson'ın şerhi ile Ankaravî'nin şerhi arasında büyük benzerlikler olduğuna değinen Victoria Holbrook, Nicholson'un şerhinde, Ankaravî'nin şerhinin etkilerine dikkat çekmektedir.⁹⁴

Genel olarak okurun eser hakkındaki bilgisinin yetersiz olması ve bir düşünce veya inanç sisteminin açıklaması gibi iki temel amaçla⁹⁵ yapılan şerhlerde, şârihlerin ortak amacı, *Mesnevî*'nin hedef kitle tarafından daha iyi anlaşılmasıdır. Okurların bilgilerinin yetersiz olması sebebi açısından baktığımızda, Şem'î Dede, Şifâî Mehmed Dede, Şeyh Murâd-ı Buhârî, Tâhirü'l Mevlevî ve Abdülbâki Gölpınarlı'nın şerhlerini bu amaçla yaptığı söylenebilir.⁹⁶ Bir düşünce veya inanç sistemini açıklaması amacıyla yapılan *Mesnevî* şerhlerine örnek olarak da Ankaravî'nin ve Ahmed Avni Konuk'un şerhleri verilebilir.⁹⁷ Yukarıda şârihlerinde isimlerinin yanında parantez içinde belirtilen ölüm târihlerine bakıldığında, *Mesnevî*'nin tamâmını şerh eden şârihlerin ilki günümüzden yaklaşık dört yüz yıl, sonuncusu da yaklaşık otuz yıl önce ölmüştür. Bu da basit bir hesaplama, her elli yıla bir şârih düştüğü sonucunu çıkarmaktadır. Aralarında yaklaşık üç yüz yıl bulunan Ankaravî ve Ahmed Avni Konuk'un şerhlerinin birbirine çok benzemesi, hatta Avni Konuk'un şerhinin, Ankaravî'nin şerhinin bir açıklaması olduğu⁹⁸, belirtilmesi gereken bir noktadır. Bunların yanında, son şârih olan Gölpınarlı'nın şerhinin genel okuyucu kitlesine hitap ettiği ve günümüzde *Mesnevî*'yi anlamak isteyenler için en ideal başlangıç kitabı olduğu

⁹⁰ Güleç, 2006, s. 142.

⁹¹ Güleç, 2008, s. 139-152.

⁹² Güleç, 2007, s. 83.

⁹³ Güleç, 2007, s. 82.

⁹⁴ Holbrook, 1998, s. 38.

⁹⁵ Saraç, 2007, s. 124.

⁹⁶ Güleç, 2008, s. 155.

⁹⁷ Güleç, 2008, s. 155.

⁹⁸ Güleç, 2008, s. 156.

söylenmektedir.⁹⁹ Gölpınarlı, eserde geçen özel isim ve kavramlar ilgili ansiklopedik bilgiler, elde bulunan *Mesnevî* kopyaları hakkında açıklamalar vermekte ve daha önceki *Mesnevî* şerhleriyle ilgili tartışmalara girmektedir.¹⁰⁰ Adı geçen yedi şerhin içinde “Mevlevî geleneğine, hem metot hem de muhteva bakımından bağlı olanı”¹⁰¹ Tâhirü’l Mevlevî’nin şerhidir. *Mesnevî*’nin tamâmına yapılan bu yedi şerhte, okur kitlesi açısından, farklı eğitim ve bilgi birikimine sâhip, farklı kitlelere hitâp etmektedir. İsmâil Güleç, tasavvufla ilgili hiçbir bilgisi olmayanlara Gölpınarlı’nın şerhini tavsiye ederken, tasavvuf felsefi ve İbn Arabî gibi önemli mutasavvıflar hakkında bilgisi olanlara da Ahmet Avni Konuk’un şerhini tavsiye etmektedir.¹⁰²

***Mesnevî*’ye Yapılan Kısmî Şerhler**

Altı cilt ve yaklaşık yirmi beş bin beyitten oluşan *Mesnevî*’nin tamâmının şerh edilmesi oldukça zor ve uzun süren bir iştir. Bu yüzden, tamâmına yapılan şerhlerin yanı sıra, kısmî *Mesnevî* şerhleri de bulunmaktadır. Bu kısmî şerhler, üç başlık altında incelenebilir:

***Mesnevî*’nin Birinci Cildine Yapılan Şerhler**

Mesnevî’nin ilk cildini şerh eden şârihler ve şerhlerin basım târihleri şöyledir: Mûîmî (1436), Seyyid Ebussuud (1577), Sarı Abdullah (1631), Âbidin Paşa (1885), Ken’an Rifâî (1973).¹⁰³

İlk cildi şerh eden şârihlerin, diğer ciltleri şerh etmemelerinin en ortak sebebi, ömürlerinin diğer ciltleri şerh etmeden son bulmasıdır. Annemarie Schimmel göre ise bâzı şârihler, ilk on sekiz beytin de içinde olduğu birinci cildin şerhinin yeterli olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁰⁴

***Mesnevî*’nin İlk On Sekiz Beytine Yapılan Şerhler**

Mesnevî’nin sâdece ilk on sekiz beytinin bizzat Hz. Mevlânâ tarafından kaleme alındığını, geri kalan kısmı Hz. Mevlânâ’nın söylediğini ve Hüsâmeddin Çelebi’ye yazdığını yukarıda belirtmiştik.¹⁰⁵ Gerek bizzat Hz. Mevlânâ tarafından kaleme alındığı, gerekse eserdeki temel hikâyenin giriş bölümü olduğu düşünüldüğü için, şârihler ilk on sekiz beyte ayrı bir önem vermişlerdir. Hatta on sekizinci beyitteki “...sözü kısa kesmek gerek, vesselâm!” ifâdesinden, sanki Hz. Mevlânâ’nın bütün anlatmak istediğini anlattığı gibisinden bir anlam çıkmaktadır. Bursevî gibi bâzı şârihler, bütün *Mesnevî*’nin şerhinin gereksiz olduğunu, anlayanın ilk sekiz beyitten de anlaşılması gerekeni anlayacağını iddia ederek, ilk on sekiz beyit kadar

⁹⁹ Güleç, 2008, s. 156.

¹⁰⁰ Gölpınarlı, 1973, s. A-S.

¹⁰¹ Güleç, 2008, s. 156.

¹⁰² Güleç, 2008, s. 156.

¹⁰³ Güleç, 2008, s. 158-178.

¹⁰⁴ Güleç, 2008, s. 155-156.

¹⁰⁵ Banarlı, 1987, s. 314.

ayrıntılı şerh edilmeye kalkılsa bütün *Mesnevi*'nin şerhinin kırk cilt olacağını söylemiştir.¹⁰⁶ On sekiz beyitten sonraki yirmi beş bin civârındaki beyit, sanki ilk on sekiz beytin Hz. Mevlânâ tarafından yapılmış şerhidir de denilebilir.

Ayrıca, “18” sayısının Mevlevîlik’te özel bir önemi vardır. Âyin sırasında “semâ yapan dervişlerin sayısı dokuz ve katları olmalıdır”.¹⁰⁷ Mevlevîhânelerde on sekiz çeşit görev vardır.¹⁰⁸ Mevlevîliğe yeni kabul edilen bir derviş adayını on sekiz gün hücrelerinde kapalı kalır.

Mesnevi'nin ilk on sekiz beytini şerh eden şârihler şunlardır: Lokmânî Dede, Ağazâde Mehmed Dede, Derviş Ali b. İsmâil, Bağdatlı Âsım, Mehmed Emin, Rızaeddin Remzî er-Rifâî, Ahmet Ateş, İbrahim Aczi Kendî, Selçuk Eraydın, Kudsi Erguner, Kemal Sönmez, Erkan Türkmen, Süleyman Uludağ, Kaan Dilek.¹⁰⁹

***Mesnevi*'nin Diğer Kısmî Şerhleri**

Bâzı şârihler, *Mesnevi*'ye baştan başlayıp tamâmını, ilk cildini ya da ilk son sekiz beytini yapmak yerine, anlatmak istedikleri konularla ilgili hikâyelerin geçtiği beyitleri seçmiş ve bu beyitleri şerh etmişlerdir. Bu şerhlerin büyük bir çoğunluğu, belli bir konu üzerinde yoğunlaşmış ve bu konuyu açıklamak üzere kullanılacak farklı ciltlerdeki beyitleri bir araya getirilmiştir. Bu beyitlerin seçiminde, şârihin hedef kitlesinin de etkisi olmuştur. Bu tür şerhlere, konularına göre *Mesnevi* derlemeleri de diyebiliriz. Bu şârihlere örnek olarak da, İbrahim Bey, Sûdî, Mehmet Muhlis Koner, Orhan Kuntman verilebilir.¹¹⁰

Mesnevi'den seçme beyitlerin şerh edilmesinin bir sebebi de, okurun eseri belli bir konu etrâfında okumasını sağlayarak, böylesine hacimli bir esere ısındırmaktır ve hedef kitleye esri tanıtmaktır denilebilir. *Mesnevi*'nin daha kolay okunmasını sağlamak amacıyla, konu dizinleri ve sözlükler de hazırlanmıştır.¹¹¹

***Mesnevi*'de Kullanılan Şerh Yöntemleri**

Mesnevi'nin şerhlerinde kullanılan şerh yöntemlerinde, örnek alınan kişinin Hz. Mevlânâ'nın kendisi olduğu söylenebilir. Hz. Mevlânâ, *Mesnevi* adlı eserinin yanı sıra, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fî hi Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektubat*¹¹² adlı eserlerinde, bir konuyu açıklarken kendi eserlerinin de nasıl açıklanacağına dâir yöntemler göstermiştir. Bu eserlerinden örneğin *Mecâlis-i Seb'a* adlı eseri, “yedi meclis” demek olan adından da anlaşılacağı gibi, yedi

¹⁰⁶ Namlı, 2005, s. 442.

¹⁰⁷ Güleç, 2008, s. 221.

¹⁰⁸ Dayıoğlu, 2003, s. 33.

¹⁰⁹ Güleç, 2008, s. 222-234.

¹¹⁰ Güleç, 2008, s. 179-187.

¹¹¹ Güleç, 2008, s. 248-251.

¹¹² Rûmî, 2007, s. 16-18.

sohbet oturumundan oluşmaktadır. Her sohbet oturumu bir hadis ile başlamakta ve sohbet sırasında başta âyetler olmak üzere şiirler, hikâyeler kullanılarak o hadis açıklanmaktadır.¹¹³ Hz. Mevlânâ'nın *Mecâlis-i Seb'a* adlı kitabında kullandığı soru-cevap tarzındaki anlatım şekli, daha sonra *Mesnevî* şârihleri tarafından da kullanılmıştır. Düz yazı formunda yazıldığı için bu eserin, aynı formda yapılan şerhlerde kullanılabilir yöntemler açısından önemli ipuçları verdiği söylenebilir.

Şerhlerde görülen ortak özellikleri tespit konusunda, tâmâmına yapılan şerhler daha tatminkâr bilgiler vermektedir. Bu şerhlerin ortak özellikleri hakkında şöyledir: Öncelikle şerh edilecek beytin Farsçası okunur ve beytin mânâsını kısaca anlatan bir çevirisi yapılır.¹¹⁴ Daha sonra beyitte geçen kelime ve kavramların hem sözlük hem de özel mânâları üzerinde durulur. Kelimeler ve kavramlar izâh edilirken, o kelime veya kavramın her hangi bir âyet ya da hadiste geçip geçmediği, geçiyorsa hangi anlamda kullanıldığı açıklanır.¹¹⁵ Açıklamanın daha ayrıntılı olması için, o kelime veya kavramların geçtiği şiirlerden veya meşhur sûfîlerin sözlerinden örnekler verilir.¹¹⁶ Şiirlerin kullanılmasıyla, şerh kimi zaman, nesir (düz yazı) formunda çıkararak manzum (şiir) şeklini alır. Konuya açıklık getireceği düşünüldüğünde, târihî olaylardan örnek verilir ve hedef kitlenin kültürel altyapısı dikkate alınarak halk dilinde kullanılan deyimlerden yararlanır. Ayrıca, özellikle ilk on sekiz beyit çok uzun şerh edilmiş ve beyitlerin şerh uzunluğu eserin ilerleyen kısımlarında nispeten kısalmıştır. Bunun da sebebi, ilk on sekiz beyitte yapılan ayrıntılı açıklamaların, daha sonra tekrara düşmemek için yapılmamasıdır. Nitekim, ilk beytin ilk kelimesi olan “Bişnev” kelimesinin ilk harfi olan “B” için uzun uzun açıklamalar yapılmışken, ilerleyen beyitlerin sâdece yüzeysel bir şekilde tercüme edildiği görülmektedir.

Bilimsel bir yöntem uygulanan Gölpınarlı şerhinde, bulunan bazı özellikler de şunlardır: Şerh edilen kaynak metnin hangi *Mesnevî* nüshâsı olduğu ve kullanılan kaynaklar bilimsel anlamda belirtilmektedir. Ayrıca, eserin şiirselliğinde kesinti olmaması için, beyit beyit değil, hikâye hikâye ele alınarak şerh edilmiştir.¹¹⁷ Aynı uygulama, ilk cildi şerh eden Ken'an Rifâî'nin şerhinde de görülmektedir. Gölpınarlı'nın şerhinin bu özelliklerinin günümüzde yapılacak şerhler için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ankaravî, İsmâil Rüsûhî. (2008). *Mesnevî'nin Sırrı – Dîbâce ve İlk 18 Beyit Şerhi*, editör Semih Ceyhan, İstanbul: Hayy Kitap.

¹¹³ Rûmî, 2007, s. 25-85.

¹¹⁴ Namlı, 2005, s. 441.

¹¹⁵ Güleç, 2008, s. 147.

¹¹⁶ Namlı, 2005, s. 442-443.

¹¹⁷ Güleç, 2008, s. 153

- Baldock, John. (2006). *The Essence of Rumi*, London: Arcturus Publishing Limited.
- Banarlı, Nihat Sami. (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bayru, Esin Çelebi. (2008). *Yüzyıllar Boyu Mevlâna ve Mevlevîlik-Mevlana and Mevlevî Order Throughout Centuries*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Behçet, Osman. (2007). *Mevlânâ Celâleddin Rûmî – Hayatı ve Yolu*, Konya: Rumi Yayınları.
- Bursevî, İsmail Hakkı. (2007). *Mesnevî'nin Rûhu – İlk On Sekiz Beyin Şerhi*, editör by Suat Ak, Ankara: Mor Yayınları.
- Büyükkörükçü, Tahir. (1983). *Mevlânâ ve Mesnevî*, İstanbul: Bedir Yayınları.
- Ceylan, Ömür. (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çelik, İsa. (2005). “Klasiklerimiz/XIII – Mesnevî-i Manevî” in *Tasavvuf – İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Mevlana Özel Sayısı*, issue: 14 (Ocak-Haziran 2005), Ankara: Suf Yayıncılık.
- Dayıoğlu, Server. (2003). *Galata Mevlevihânesi*, Ankara: Yeni Asya Yayınları.
- Demirel, Şener. (2005). “Şeyh Rızaeddin Remzi er-Rifâî'nin Tasavvuf Dergisi'ndeki Mesnevî Şerhi” in *Tasavvuf – İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Mevlana Özel Sayısı*, issue: 14 (Ocak-Haziran 2005), Ankara: Suf Yayıncılık.
- Devellioğlu, Ferit. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitapevi.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (1973). *Mevlana Celaleddin Rumi, Mesnevî ve Şerhi*, c.1, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi.
- Güleç, İsmail. (2006). “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler” in *İlmi Araştırmalar Dergisi*, issue:22, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Güleç, İsmail. (2007). “Üç Asırda Ne Değişti? 17. ve 20 Asırlarda Yapılan Mesnevî Şerhlerini Karşılaştırma Denemesi” in *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları II: Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I, 24 Nisan 2006 Bildirileri*, ed. Hatice Aynur, İstanbul: Turkuaz Yayınları, pp.80-97). Also available at:
- Güleç, İsmail. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Gündoğdu, Cengiz. (2005). “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde “Mânâ Dili”, *Mesnevî'nin Türkçe'ye Şerh Geleneği ve Bu Bağlamda Halvetî Şeyhi Abdulmecîd-i Sivâsî'nin Mesnevî Üzerine Çalışmaları*” in *Tasavvuf – İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Mevlana Özel Sayısı*, sayı:14 (Ocak-Haziran 2005), Ankara: Suf Yayıncılık.
- Güzel, Abdurrahman. (2006). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Helmski, Edmund Kabir. (1990). *Rumi Daylight – A Daybook of Spiritual Guidance*, Vermont: Threshold Books.
- Holbrook, Victoria R. (1998). *Aşkın Okunmaz Kıyıları: Türk Modernitesi ve Romans*, çev: Erol Köroğlu, Engin Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İleri, Ahmet. (2005). “İsmail Güleç İle Mesnevî Şerhi Üzerine” in *Hece Dergisi*, sayı:98, February 2005, İstanbul: Hece Yayınları.
- Kabaklı, Ahmet. (2006). “Mevlânâ Celâleddin Rûmî” in *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Karaçorlu, Mehmet Sait. (2007). *Abidin Paşa Mesnevi Şerhi*, c.1, İstanbul: İz Yayıncılık.

Kartal, Ahmet. (2008). “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı. 1, İstanbul: Divan Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Keklik, Nihat. (1994). “Mevlânâ Niçin Arapça ve Farsça Yazmıştır?”, *Mevlana ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, edited by Vedat Genç, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Köprülü, Fuad. (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DIB Yayınları.

Lewis, Franklin D. (2003). *Rumi, Past and Present, East and West – The Life, Teachings and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, Oxford: Oneworld Publications.

Macit, Muhsin. (2007). *Türk Edebiyatı Tarihi*, c.2 – “Mesneviler”, ed. Talat Sait Halman, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Mermer, Ahmet. (2007). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Namlı, Ali. (2005). “İsmâil Hakkı Bursevî’ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik” *Tasavvuf – İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, *Mevlana Özel Sayısı*, sayı:14 (Ocak-Haziran 2005), Ankara: Suf Yayıncılık.

Nicholson, Reynold A. (1963). *The Mystics of Islam*, London: Roulledge and Kegan Paul Ltd.

Okudan, Rifat. (2005). “Mesnevî’yi Okumak; Mevlana’yı Anlamak” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, *Mevlana Özel Sayısı*, sayı:14 (Ocak-Haziran 2005), Ankara: Suf Yayıncılık.

Öğke, Ahmet. (2005). “Mevlana’nın Mecâlis-i Seb’a’daki Sohbet Metodu” *Tasavvuf – İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, *Mevlana Özel Sayısı*, sayı:14 (Ocak-Haziran 2005), Ankara: Suf Yayıncılık.

Öztürk, Nazif. (2008). “Mevlânâ ve Mevlevîlik’in Türk Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi”. (İnternet: www.mevlanader.org/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=41)

Rifâî, Kenan. (2000). *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Rumi, Mevlana Celâleddin. (2007). *Yedi Meclis*, çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul: Ney Yayınları.

Saraç, Yekta. (2007). “Şerhler” *Türk Edebiyatı Tarihi*, c.2 ed. Talat Sait Halman, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Savory, Theodore. (1957). *The Art of Translation*, London: Jonathan Cape.

Şentürk, Ahmet Atilla. (2009). “Editör Yazısı” in *Divanlar ve Mesneviler*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tokat, Latif. (2004). *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Ülken, Hilmi Ziya. (1997). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Ülken Yayınları.

Yekbaş, Hakan. (2008). “Metin Şerhi Geleneği Çerçevesine Şarihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları”. (İnternet: <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s23/yekbas.pdf>)

Yousofi, Gholam Hosein. (2005). “Bir Hikâyeci Olarak Mevlânâ”, çev:Ramazan Muslu, *Tasavvuf – İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, *Mevlana Özel Sayısı*, sayı:14 (Ocak-Haziran 2005), Ankara: Sufi Yayıncılık.